

งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์หลัก คือ ศึกษาผลกระทบจากการขยายของเมืองมหาวิทยาลัย (University towns) ที่มีผลต่อสภาพแวดล้อม และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการสภาพแวดล้อม พื้นที่ศึกษา คือ ชุมชนคลองหนองเหล็ก ซึ่งเป็นชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิมที่อยู่ติดกับมหาวิทยาลัยนเรศวร และได้รับผลกระทบจากปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะพื้นที่โดยรอบคลองหนองเหล็ก งานวิจัยชิ้นนี้ไม่ใช่การศึกษาที่เน้นการหาคำตอบ แต่ข้อเสนอแนะและแนวทางที่ได้ระหว่างการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้นำไปเชื่อมโยงและบูรณาการร่วมกับกระบวนการเรียนการสอน เพื่อให้กระบวนการมีส่วนร่วมขับเคลื่อนได้จริงในทางปฏิบัติ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมจากภาคมหาวิทยาลัย

ผู้วิจัยขอขอบคุณ และมหาวิทยาลัยนเรศวรสำหรับการให้ทุนสนับสนุนในการศึกษาครั้งนี้ ขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลทุกภาคส่วน อันประกอบด้วย บุคลากร และนิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยนเรศวร คณะเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลท่าโพธิ์ ชาวบ้านคลองหนองเหล็ก และผู้อยู่อาศัยในพื้นที่โดยรอบ ในความร่วมมือในทุกกิจกรรม หวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผลการศึกษาในครั้งนี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการขับเคลื่อนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ในจัดการสภาพแวดล้อมโดยรอบมหาวิทยาลัยนเรศวรอย่างเหมาะสม

วิติยา ปิตตังนาโพธิ์

ผู้วิจัย

กุมภาพันธ์ 2555

การศึกษานี้เป็นการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมจากการขยายตัวของเมืองมหาวิทยาลัย และการมีส่วนร่วมในการจัดการสภาพแวดล้อม กรณีศึกษาชุมชนคลองหนองเหล็ก ซึ่งเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีพื้นที่ติดกับมหาวิทยาลัยนเรศวร เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะ และแนวทางที่เหมาะสมในพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วม

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าการเติบโตของเมืองมหาวิทยาลัย มีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อมในลักษณะคล้ายกับการขยายตัวของเมือง (Urbanisation) โดยทั่วไป ร่องรอยการพัฒนาเห็นได้ชัดเจนจากสิ่งปลูกสร้างที่คุกคามเข้าไปในพื้นที่ทำการเกษตร พื้นที่สีเขียวถูกแทนที่ด้วยพื้นที่ก่อสร้าง อาคารร้านค้า ประเภทต่างๆ ขยายตัวอย่างต่อเนื่องและหนาแน่นตามแนวถนน ชุมชนเมืองมหาวิทยาลัยเป็นพื้นที่พิเศษที่ประชากรนิสิตนักศึกษาอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น การขยายตัวของเมืองประเภทนี้จึงมีความเข้มข้นของกิจกรรมและการบริการที่ตอบสนองความต้องการของนิสิตนักศึกษาเป็นหลัก การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่าปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม และมลภาวะต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่รอบมหาวิทยาลัยนเรศวร ชุมชนคลองหนองเหล็ก เป็นหนึ่งในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม ซึ่งการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมไม่ใช่ความรับผิดชอบของหน่วยงานใดเพียงหน่วยงานหนึ่ง แต่เป็นหน้าที่ของทุกภาคส่วนในชุมชนต้องร่วมมือ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ คือ การมีส่วนร่วมของชุมชนคลองหนองเหล็กในการจัดการสภาพแวดล้อมโดยรอบมหาวิทยาลัยต้องอาศัยความร่วมมือจากภาครัฐ ภาคมหาวิทยาลัย การมีส่วนร่วมต้องขับเคลื่อนให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง การเสริมสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการสภาพแวดล้อมควรครอบคลุม 3 ด้านหลัก การจัดการสภาพแวดล้อมอย่างบูรณาการ การกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และการขับเคลื่อนกลไกทางสังคมให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการจัดการสภาพแวดล้อมโดยรอบมหาวิทยาลัยอย่างต่อเนื่องในระยะยาว

คำสำคัญ (Keyword): ผลกระทบจากการขยายตัวของเมือง, การจัดการสภาพแวดล้อม, การมีส่วนร่วมของชุมชน, มหาวิทยาลัยนเรศวร, ชุมชนคลองหนองเหล็ก

This study aims to explore impacts of urbanisation on environmental aspects and public participation in environmental management, particularly in the case of university towns. Klong Nong Lek Community located nearby Naresuan University was selected as a case study for carrying out this research.

Findings from this study reveal that the urban sprawls of university towns have led to environmental change common to the process of urbanisation. Expansion of built-up areas and a reduction of agricultural and green lands are obvious evidence, particularly along corridors of roads. However, the sprawls of the university town have specific characteristics, as they are places condensed with a higher number of students. Therefore, most buildings, business, and services were invested in for students' needs. Moreover, the study shows that the decline in environmental quality not only results from unfriendly sprawls of the university town, but also from the lack of environmental planning and management. Environmental degradation in Klong Nong Lek Community is not the responsibility of any one single organisation to deal with. The study maintains that public participation can be a solution.

This study suggests that everybody should participate in managing Klong Nong Lek environment, namely, the public, the university sector, and the community sectors. There are three approaches for achieving and carrying out this process in long run. Firstly, environmental management should be considered in holistic and integrated ways. Secondly, people's awareness of environments should be enhanced. Finally, the process of participation should be driven and developed for more a participatory future.

Keyword: Impacts of Urbanisation, Urban Environmental Management, Public Participation, Naresuan University, Klong Nong Lek

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร (Executive Summary)

หลายทศวรรษที่ผ่านมาสถาบันระดับอุดมศึกษาเป็นภาคธุรกิจที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วต่อเนื่อง ดังเห็นได้จากมหาวิทยาลัยในหลายๆภูมิภาค ได้ขยายพื้นที่และวิทยาเขตอย่างต่อเนื่อง แม้ว่ามหาวิทยาลัยเหล่านี้จะมีแผนแม่บทสำหรับพัฒนาพื้นที่ภายในมหาวิทยาลัยอย่างชัดเจน หากแต่การบังคับใช้ไม่ได้ครอบคลุมถึงการใช้พื้นที่ดินของชุมชนโดยรอบ ทำให้บริเวณเหล่านี้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไร้ทิศทาง และนำมาซึ่งความขัดแย้งของการใช้ที่ดิน ปัญหาสิ่งแวดล้อม รวมทั้งปัญหาด้านอื่นๆ เช่นเดียวกับที่มหาวิทยาลัยนเรศวรกำลังประสบอยู่ นับตั้งแต่มหาวิทยาลัยได้ย้ายวิทยาเขตหลักมาอยู่นอกเมือง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 นำมาสู่การขยายเมืองจนเป็นข้อจำกัดใหม่ในพื้นที่ตำบลท่าโพธิ์ และนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงมาสู่พื้นที่โดยรอบตลอดกว่า 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ปัญหาหลักที่ชุมชนโดยรอบมหาวิทยาลัยนเรศวรกำลังประสบอยู่ คือ ปัญหาน้ำเน่าเสียในคลองหนองเหล็กและสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม แม้ว่าทางมหาวิทยาลัยจะมีรายงานการจัดทำแผนแม่บทภูมิสถาปัตยกรรม, ผังเมืองเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมรอบมหาวิทยาลัย เมื่อปี 2547 อย่างไรก็ตามขอบเขตการพัฒนาจะจำกัดอยู่ภายในมหาวิทยาลัยเป็นหลัก ผลกระทบจากการขยายตัวในพื้นที่ชุมชนโดยรอบมหาวิทยาลัยนเรศวร ยังไม่ได้รับการบริหารจัดการอย่างจริงจังในทางปฏิบัติ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวไม่ใช่ความรับผิดชอบสำหรับหน่วยงานท้องถิ่นหรือเพียงหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง หากต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในชุมชน ทั้งภาคมหาวิทยาลัย ภาครัฐ และภาคชุมชน จึงเป็นที่มาของวัตถุประสงค์ในการทำวิจัยครั้งนี้ ประการแรก คือ ศึกษาผลกระทบจากการขยายตัวของเมือง (Impacts of urbanisation) ประเภทเมืองมหาวิทยาลัย (University town) ต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมโดยรอบ กรณีศึกษาชุมชนคลองหนองเหล็ก มหาวิทยาลัยนเรศวร ประการที่สอง คือ ศึกษาข้อจำกัดในการมีส่วนร่วมจัดการสภาพแวดล้อมในพื้นที่ศึกษา และวัตถุประสงค์สุดท้าย คือ เพื่อนำข้อมูลและผลจากการวิจัยนี้ไปเสนอแนะปรับปรุงพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดการสภาพแวดล้อมในพื้นที่โดยรอบมหาวิทยาลัยได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และสามารถหลีกเลี่ยงผลกระทบที่ไม่เหมาะสมในอนาคต

การศึกษาครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าการขยายตัวของเมืองประเภทเมืองมหาวิทยาลัยส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ในลักษณะคล้ายกับกระบวนการขยายตัวของเมือง (Urbanisation) หลายด้าน อาทิเช่น ความหนาแน่นของอาคารสิ่งปลูกสร้างเพิ่มขึ้น พื้นที่สีเขียวและพื้นที่ทางการเกษตรลดจำนวนลง ปริมาณของเสียเพิ่มสูง มลภาวะทางอากาศที่เพิ่มขึ้น ซึ่งปัญหาและความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมเป็นผลพวงของการขยายเมืองอย่างไร้ทิศทาง และสะท้อนการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีประสิทธิภาพ สภาพบรรยากาศของวิถีชนบทและสังคมเกษตรกรรมของบ้านคลองหนองเหล็กเริ่มถูกแทนที่ด้วยความเป็นเมือง อย่างไรก็ตามปรากฏการณ์การขยายตัวของเมืองมหาวิทยาลัยมีรายละเอียดในบริบทที่แตกต่างจากเมืองทั่วไป ในแง่ของจำนวนประชากรแฝงของนิสิตนักศึกษา ซึ่งเป็นประชากรที่อาศัยอยู่อย่างหนาแน่นในพื้นที่ ดังนั้นรูปแบบการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจึงตอบสนองความต้องการของกลุ่มนิสิตนักศึกษาเป็นหลัก ดังนั้นความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของนิสิตนักศึกษาจึงมีความสำคัญแก่การจัดการสภาพแวดล้อมแวดล้อมชุมชนโดยรอบ

มหาวิทยาลัย อย่างไรก็ตามผลการศึกษามีส่วนร่วมของชุมชนคลองเหนือเหล็กยังสะท้อนให้เห็นข้อจำกัดหลายประการที่เป็นอุปสรรคต่อการสร้างเสริมกระบวนการมีส่วนร่วม ได้แก่ การบังคับใช้ประโยชน์ที่ดินยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร ความยากในการบริหารจัดการพื้นที่รอยต่อ ข้อจำกัดด้านประชากรแฝง ข้อจำกัดด้านข้อมูลและกิจกรรมการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อม และการขาดจิตสำนึกและความรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อมชุมชน การศึกษาเห็นได้ชัดว่าข้อจำกัดที่มากพร้อมกับการเติบโตของเมืองมหาวิทยาลัยไม่ได้ถูกจำกัดอยู่ภายในขอบเขตรั้วของสถาบัน โดยเฉพาะปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อทุกภาคส่วนในชุมชนโดยรอบแน่นอนว่าการจัดการปัญหาดังกล่าวไม่สามารถดำเนินการได้ หากขาดความร่วมมือหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ข้อเสนอแนะในการส่งเสริมและขับเคลื่อนการมีส่วนร่วมในการจัดการสภาพแวดล้อมชุมชนคลองเหนือเหล็ก ประกอบด้วย 3 แนวทางหลัก คือ การจัดการสภาพแวดล้อมอย่างบูรณาการ การกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม และการขับเคลื่อนกลไกทางสังคมให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการจัดการสภาพแวดล้อม โดยรอบมหาวิทยาลัยอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยควรเพิ่มบทบาทและความรับผิดชอบต่อการจัดการสภาพแวดล้อมของชุมชนโดยรอบ เพราะเป็นหน่วยงานที่เข้าใจบริบทและทิศทางการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ อีกทั้งยังมีความพร้อมด้านเทคนิควิชาการ และมีศักยภาพด้านทรัพยากรบุคคลมากที่สุด เพื่อหลีกเลี่ยงผลกระทบที่ไม่เหมาะสมจากการขยายตัวของเมืองมหาวิทยาลัย

	หน้า
คำนำ	ก
บทคัดย่อ	ข
Abstract	ค
บทสรุปผู้บริหาร	ง
สารบัญ	จ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา	2
1.3 ขอบเขตของการศึกษา	2
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรม	4
2.1 ผลกระทบจากการขยายตัวของเมืองมหาวิทยาลัยต่อสภาพแวดล้อมโดยรอบ	4
2.2 แนวทางการจัดการสภาพแวดล้อมเมือง	6
2.3 แนวคิดการมีส่วนร่วมในการจัดการสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง	9
2.4 ข้อมูลของมหาวิทยาลัยนเรศวรและสภาพพื้นที่โดยรอบมหาวิทยาลัยนเรศวร	13
2.5 ข้อมูลของพื้นที่ศึกษา ชุมชนคลองหนองเหล็ก	15
บทที่ 3 วิธีการดำเนินการศึกษา	19
3.1 กรอบแนวคิดในการศึกษา	19
3.2 วิธีการดำเนินการศึกษา	20
บทที่ 4 ผลการศึกษา	22
4.1 ผลกระทบจากขยายตัวของเมืองมหาวิทยาลัยต่อสภาพแวดล้อมชุมชนคลองหนองเหล็ก	22
4.2 การมีส่วนร่วมในการจัดการสภาพแวดล้อมชุมชนคลองหนองเหล็ก	31
4.3 ข้อจำกัดการมีส่วนร่วมในการจัดการสภาพแวดล้อมชุมชนคลองหนองเหล็ก	33
บทที่ 5 ข้อเสนอแนะและบทสรุป	35
5.1 ข้อเสนอแนะการมีส่วนร่วมในการจัดการสภาพแวดล้อมชุมชนคลองหนองเหล็ก	35
5.2 ข้อจำกัดในการศึกษา	41
5.3 บทสรุป	41
เอกสารอ้างอิง	43

	หน้า
ภาคผนวก ก: เอกสารการนำเสนอและการตีพิมพ์เผยแพร่ในการประชุมวิชาการ	46
A: รายละเอียดการประชุมวิชาการ	47
B: จดหมายตอบรับการนำเสนอ	48
C: บทความตีพิมพ์ในเอกสารการประชุมวิชาการ	49
D: เอกสารประกอบการนำเสนอ	50
ภาคผนวก ข: การตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร (อยู่ระหว่างการรอตอบรับการตีพิมพ์)	51
ภาคผนวก ค: การนำเสนอและถ่ายทอดผลงานสู่ชุมชนคลองหนองเหล็ก	52
A: การนำเสนอแนวทางการปรับปรุงสภาพแวดล้อมริมคลองหนองเหล็ก ณ โรงเรียนอนุบาลคลองหนองเหล็ก	53
B: การนำเสนอแนวทางการปรับปรุงสภาพแวดล้อมริมคลองหนองเหล็ก ณ ศูนย์การเรียนรู้และการท่องเที่ยวเรือนแพ	54